

МІЛІТАРИЗАЦІЯ ГУМАНІТАРНОЇ АУРИ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ І ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Лук'яненко О.В.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Стаття ілюструє процес воєнізації педагогічних технікумів та інститутів Української РСР 1920–1950-х рр. Публікація ілюструє залучення студентів вищів до роботи у мілітаристських організаціях, виявляє тенденції уведення вищої військової підготовки в гуманітарних закладах, акцентує увагу на питанні проходження строкової служби освітянами та звільнення від неї. Розвідка написана у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології ПНПУ імені В.Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII–XX століть».

Ключові слова: повсякдення, воєнізація, вища педагогічна школа, студенти, викладачі, УРСР.

Постановка проблеми. Гуманітарна аура вищого педагогічного навчального закладу у світлі зміни підходів до освіти мала б триматися курсу гуманізації, прямувати до виховання ідеалів Добра, Істини та Краси. Проте, в історії України педагоги були ідеологічними бійцями радянської влади. А, разом із тим, мали б бути й бійцями на реальному фронті потенційних воєнних дій із «загниваючим Заходом».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з історії повсякденності педагогічних колективів України 1920–1960-х рр. є розповсюдженими в сучасній історіографії. З-поміж них є праці науковців, які концентруються виключно на освітянській сфері (Н. Аксакова, Н. Вітранюк, О. Лаврут, В. Липинський та ін.), та дослідників, які вивчають життя педагогічних колективів у контексті побуту науково-педагогічної еліти країни (А. Бадер, О. Булгакова, О. Ряполова, Н. Сергієнко, Н. Хоменко та ін.). Найсвіжіше дослідження з життя педагогічних вищів України 1920–1930-х рр. належить перу О. Комарницького («Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.» (Кам'янець-Подільський, 2017).

Метою даного дослідження є аналіз становлення системи воєнної підготовки у вищій педагогічній школі. **Хронологічні межі** статті охоплюють період з 1920 до 1950-х рр. – з початку існування виключно радянської системи підготовки учителів до початку холодної війни між СРСР та США, що дещо змінило вектор військової підготовки громадян Країни Рад. **Географічні межі** публікації стосуються вищів УСРР/УРСР з урахуванням усіх адміністративно-територіальних змін, що трапились у зазначений період. **Джерельну базу** становлять документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Держархівів Київської, Полтавської Черкась-

кої областей та м. Києва, а також публікації у профільному виданні «Радянська освіта».

Виклад основного матеріалу. У площині опису спортивного життя освітян варто зробити декілька зауваг і про військову підготовку, яка довгий час тлумачилася у єдності з фізичною культурою та спортом. Звісно, що сама собою проблема воєнізації полягала у несенні військового обов'язку педагогами республіки. На початку 1920-х рр. вищі вели постійне листування з військовими комісаріатами про надання відстрочок від призову викладачам та студентам. Молодь могла отримати її для закінчення здобування вищої освіти. Однак, уже річне практичне стажування не давало студентам педвищів права відстрочки від призову до війська. Воно було виключним привілеєм молоді з професійних шкіл залізничного та водного транспорту. Викладачів же могли увільнити від нього з виробничих причин. Наприклад, у серпні 1924 р. з таким проханням зверталася дирекція Харківського інституту народної освіти (ІНО) щодо В. Берасса, який рахувався заступником голови приймальної комісії вишу, а по факту був єдиним, хто сидів на прийомі молоді [1, арк. 11, 20].

Осібне місце займало питання проходження строкової служби та перепідготовки офіцерів запасу. Воно регулювалося Положенням ЦВК та РНК СРСР «Про затвердження положення про порядок проходження вищої допризовної підготовки та дійсної військової служби у РСЧА громадянами, які навчаються у вищих навчальних закладах та технікумах та які закінчили їх». Мета вищої воєнної підготовки полягала у скороченні строку несення служби у кадровому складі РСЧА, у полегшенні підготовки з них середнього керівного складу та кваліфікованих працівників військово-промислових підприємств [2, арк. 23].

Вища школа в хоч і вийшла разом з усією державою з періоду воєнного комунізму, та навіть у другій половині 1920-х рр. жила в умовах воєнізації навчально-виховного про-

цесу. Вищі навчальні заклади країни були розподілені на дві черги воєнізації: спеціальної та загальної. Усі 12 ІНО увійшли до другого блоку. У 50% з них воєнізації підлягав увесь контингент (Катеринослав, Луганськ, Миколаїв, Херсон, Полтава, Ніжин). В інших закладах від 84% (в Одесі 864 із 1028) до 99% (у Чернігові 249 із 251 студента). Рознарядка з воєнізації включала норми підготовки військових спеціалістів для кожного вишу. Усі з них готували певну кількість осіб піхоти (від 2 до 6). У 5 ІНО займалися навчанням 12 артилеристів та 17 працівників політичного управління РСЧА. В жодному з педагогічних вишів не готували саперів, зв'язківців, спеціалістів залізничних військ, військ хімзахисту, військових топографів [2, арк. 53].

Народний комісаріат освіти виділяв значні гроші на утримання численних штатів завідувачів воєнізації вишів та оснащував відповідні кабінети при інститутах народної освіти (середня вартість існування якого вишу обходилась у 118,92 карб. на рік) [2, арк. 44]. Аби поставити навчання у педагогічних вишах на воєнні рейки, потрібні були значні додаткові кошти. Так, Харківський та Київський ІНО потребували біля 2 тис. 250 карб., а всі інші інститути – по 1,5 тис. Влада не могла фінансово задовольнити таких потреб одразу, тому воєнізувала освітянське середовище за рахунок малих бюджетних вливань. За I квартал 1926 р. Харків та Київ отримали по 400 карб., інші заклади мали по 250 карб. на квартал. Через такі труднощі педагогічні технікуми з цього плану були виключені наказом Ревкому СРСР уже у серпні 1926 р. гроші були перекинуті на організацію мілітарної підготовки в інститутах (із 12 технікумів в ІНО Харкова та Києва перекинули по 1 тис. карб., хоча на потреби воєнізації треба було ще по 2,9 тис.) [1, арк. 20, 22].

У вересні 1925 р. було введено вищу допризовну підготовку у цивільних навчальних закладах УСРР. Студентів педагогічного за-

кладу поділили на три категорії: придатних до строювої служби, придатних до нестройової служби та загалом непридатним до військової служби. Навчання включало в себе прослуховування юнаками теоретичного курсу, який жінки могли відвідувати за мірою необхідності. Після цього молодь повинна була відбувати тримісячну літню військову практику, незалежно від свого віку. Під час її проходження студент-педагог вважався таким, який перебував у лавах РСЧА. Такі курси у перспективі «забирали» студентів із середовища освіти, бо давали право привілейованого вступу до інших військових шкіл у порівнянні з іншими категоріями вступників [2, арк. 8]. У 1930-х рр. педагогічні виші навіть виділяли окремі дні у розкладі для військової підготовки та муштри практики тривоги [3, арк. 56]. Хоча заняття часто зривалися через небажання студентів та викладачів ходити на них [4, арк. 6 зв]. Студентам педагогічного вишу навіювали, що молодь – це золотий фонд оборони країни, який був зобов'язаний готувати себе через військово-фізкультурні гуртки. А особливо ж мали усвідомлювати свою авангардну роль у бою студенти-комуністи [5, арк. 52].

Держава ставилась до питання військового навчання цілком серйозно. Ще у часи війни влада замислилась над посилення військово-спортивного гартування молоді. Спеціальний документ «Про військову та фізичну підготовку тих, що вчаться в школах, технікумах і вищих учбових закладах» був прийнятий 16 лютого 1945 р. Оформлене пізніше як рішення РНК УРСР та ЦК КП(б)У зауважувало необхідність освітян допомогти Харківській, Київській, Одеській, Львівській військовим округам в укомплектуванні всіх шкіл, технікумів та вишів кадрами військових керівників та викладачів військової справи. Для цього на посади надсилали комсомольців, які раніше працювали в школі та були обізнані з військовою справою. Для них окремо організували тримісячні курси

Таблиця 1

Норми підготовки військових у педагогічних вишах УСРР у 1925–1926 н.р.

ІНО	Всього студентів	Підлягають воєнізації	Піхота	Артилерія	Політичне управління РСЧА
Харків	1640	1271	5	3	5
Київ	1419	1401	6	3	5
Одеса	1028	864	3	3	3
Катеринослав	1079	1079	4	3	4
Кам'янець-Подільський	266	233	2	0	0
Житомир	280	256	3	0	0
Луганськ	146	146	2	0	0
Миколаїв	249	249	3	0	0
Херсон	203	203	3	0	0
Полтава	273	273	3	0	0
Чернігів	251	249	3	0	0
Ніжин	254	254	3	0	0
	7088	6478	40	12	17

Тримісячні курси підготовки інструкторів воєнної справи для шкіл, технікумів та інститутів УРСР у 1945 р.

Кількість	Вищі			
	Київ	Мелітополь	Ніжин	Харків
по 75 осіб	Полтава	Суми	Херсон	Сталіно
по 70 осіб (педагогічні інститути)	Кіровоград	Ворошиловград	Одеса	Запоріжжя
	Миколаїв	Кривий Ріг	Черкаси	Вінниця
	Житомир	Кременчук		
по 60 осіб (учительські інститути)	Конотоп	Осипенко	Старобільськ	Ровно
	Артемівськ	Чернігів	Бердичів	Лубни
	Умань	Кам'янець-Подільськ	Глухів	Слов'янськ

підготовки при 18 педінститутах та 12 учительських інститутах. Так, у Києві, Харкові, Ніжині та Мелітополі навчали по 75 осіб, у Полтаві, Запоріжжі, Херсоні та ін. – по 70 інструкторів, (всього 18 педінститутів), а в учительських інститутах Конотопа, Старобільська, Чернігова та інші – по 60 [6, арк. 5].

Іноді відвідування військово-фізкультурних гуртків ставало обов'язковою частиною навчальної програми на рівні із щоденною фіззарядкою [7, арк. 31]. Так, у Великих Сорочинцях слухач у 1946 р. мав відвідати 70 год. занять військово-фізкультурного гуртка [8, арк. 12 зв. 15 зв.]. Воєнруки теж намагалися милітаризувати навчальний процес та поведінку освітян. А воєнрук Київського інженерно-педагогічного педагогічного технікуму Мітюков у 1949 р. критикував молодь за анархічну поведінку та вимагав уведення суворого режиму проходження процедур зарядки, заправлення ліжок, ранкової гігієни. Такі зауваження знаходили підтримку в колективі, який планував виховувати у молоді військово виправку та акуратність [9, арк. 35].

Специфічною ланкою фізичної підготовки у Країні Рад була військова підготовка освітян у добровільних товариствах у вільний від навчання час. Вона лягала на плечі добровільних організацій, які проводили зі студентами та викладачами численні заняття. Із 1927 р. цим займалася організація ТСОАВІАХІМ. У 1928 р. чисельність організації була близько 4 тис. осіб, однак держава наголосила на необхідності навчити громадян боронити Батьківщину [10, арк. 1]. Вона проводила бойову підготовку допризовників, військовиків, молодшого керівного складу, молодших інструкторів ТСО та керівного складу запасу. Організація знайомила освітян із нормами протиповітряної та хімічної оборони, готувала пілотів, планеристів, парашутистів, авіамотористів. Однак, для практичної підготовки не вистачало інструкторів та льотчиків [11, арк. 15–18]. Окрім того, ТСО утворювало хімічні загони у вишах, займалося розповсюдженням серед педагогів та студентів протигазів, давало стрілецько-тактичну підготовку, утворювало санітарні гуртки та гуртки фізичної культури. Хвилі розширення чисельності товариства припадали на тижні оборони

(як приклад, 15-23 липня 1928 р.) [12, арк. 1]. У 1950-х рр. вони діяли як групи самозахисту. Наприклад, у Київського педінституту іноземних мов вона складалася із аварійно-відновлювальної ланки, медико-санітарної ланки, ланки протипожежного захисту, ланки протихімічного захисту, ланки охорони порядку та нагляду і ланки сховищ [13, арк. 7].

Окрему активність освітяни проявляли у діяльності Українського Червоного Хреста. Хоча його діяльність не була широкою та масовою. Організація займалася військово-санітарними та гуманітарними справами [10, арк. 1].

Після Другої світової війни у країні почали по-іншому сприймати фізичну підготовку школярів та їхніх наставників. Країні потрібні були сильні, витривалі бійці у разі розгортання нової світової війни. Не дивно, що попервах у владних директивах фізичне виховання згадувалося лише у тандемі з військовим вихованням [14]. Та й реформи освіти, що стали на часі у 1945 р. ставили перед педагогікою як такою чітке завдання. Професор кафедри педагогіки Харківського педінституту М. Григор'єв визначив їх доволі ясно: виховання патріотизму, волі та характеру. У руслі чого нагальним стало посилення військово-фізкультурного виховання для хлопчиків та дівчат. За умов існування у другій половині 1940-х років роздільного навчання, цей вектор породжував іншу проблему. Мова йшла про підготовку учителів фізичного та військового виховання, обізнаними з анатомо-фізіологічними відмінностями хлопців та дівчат та методикою викладання фізкультури [15].

Не дивно, що викладачі вишів тлумачили фізичну підготовку через екстраполяцію воєнної виправки на побут освітян. Так, у Київського інженерно-педагогічного педагогічного технікуму у 1949 р. викладач Тимошевський цитував К. Ворошилова під час дискусії про фізичну культуру молоді: «Хто не займається фізкультурою, той до 40 років стає старцем». Цим підкреслювали необхідність систематичного заняття вправами, а не від випадку до випадку, як це було у виші [16, арк. 35]. У кінці 1940-х рр. змінилося й саме ставлення до спорту. Якщо у 1930-х рр. його позиціонували як протигагу фізичній культурі, то у 1940-х рр. освітяни прирів-

новали його до здорового способу життя, а спортзали називали «цехом здоров'я» [17, арк. 24].

Тісне співжиття фізичного та військового виховання дещо «охолодив» наказ Міносвіти «Про відміну військової підготовки учнів-юнаків і дівчат 5-7 класів, дівчат-учениць 8-10 класів і про зміни програм допризовної підготовки юнаків-учнів 8-10 класів шкіл УРСР» [18]. Згідно з ним з 1 вересня 1946 р. у навчальній програмі школи залишили 2 години фізичної підготовки на тиждень для 5-7 класів, а для учнів 8-10 класів по 1 годині. Вивільнення фізичного виховання з-під контролю «воєнруків» одразу змусило шукати кваліфіковані кадри для шкіл. Вихід був один: готувати їх у ДПІ на нових факультетах.

Ще на початку 1930-х була помічена перша хвиля випуску нашвидкуруч вивчених учителів фізкультури, ініційована «зверху». НКО видав положення про підготовку учителів фізкультури для села з числа звільнених у запас рядових бійців та молодшого керівного складу РСЧА. З кожного полку армії мали

віднайти по 20-30 осіб. У середньому 3-4 рази на декаду заняття з ними у польових таборах вели лікарі та педагоги вишів [19, арк. 139]. Разом із цим у в Артемівському ІНО та Одеському виші діяли шестимісячні курси підготовки 33 інструкторів для заводів, колгоспів та сіл Сталінської області. По закінченню навчання молодь повинна була мати уявлення про гімнастику та атлетику, водний спорт та фехтування, зимовий спорт, спортивні та рухливі ігри, уміти організувати масові дії (пляски та танки), а також навчати військово-прикладним вправам. Окремими навичками були уміння контролю та самоконтролю, гігієнічного масажу та швидкої допомоги [20, арк. 4-5].

Проміжні висновки. Отже, у першій половині ХХ століття педагогічна освіта стояла пліч-о-пліч з воєнною підготовкою. Влада намагалася дати ідеологічному бійцеві реальні уміння військового криз системи добровільних гуртків, військових кабінетів, воєнізації робочого простору, зближенні фізкультури зі строювою підготовкою тощо.

Список літератури:

1. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 702, 21 арк.
2. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 914, 99 арк.
3. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4761, 64 арк.
4. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4758, 11 арк.
5. Держархів Полтавської області, ф. П-251, оп. 1, спр. 4786, 81 арк.
6. Держархів Полтавської області, ф. П-167, оп. 2, спр. 962, 16 арк.
7. Держархів Черкаської області, ф. П-2187, оп. 1, спр. 24, 98 арк.
8. Держархів Полтавської області, ф. Р-4010, оп. 1, спр. 1, 19 арк.
9. Держархів Київської області, ф. П-2348, оп. 1, спр. 7, 105 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2708, 66 арк.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6658, 59 арк.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2684, 51 арк.
13. Держархів м. Києва, ф. Р-985, оп. 1, спр. 78, 146 арк.
14. Народна освіта Радянської України // Радянська освіта. 21 січня 1945. № 3. С. 2.
15. Григор'єв М. Деякі думки про педагогічну освіту // Радянська освіта. 2 березня 1945. № 9. С. 2.
16. Держархів Київської області, ф. П-2348, оп. 1, спр. 7, 208 арк.
17. Держархів Київської області, ф. П-2348, оп. 1, спр. 3, 162 арк.
18. У Міністерства освіти УРСР // Радянська освіта. 29 серпня 1946. № 39. С. 2.
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1773, 150 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1781, 66 арк.

Лукьяненко А.В.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

МИЛИТАРИЗАЦИЯ ГУМАНИТАРНОЙ АУРЫ ВЫСШЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ I ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА

Аннотация

Статья иллюстрирует процесс военизации педагогических техникумов и институтов Украинской ССР 1920–1950-х гг. Публикация иллюстрирует привлечения студентов вузов к работе в милитаристских организациях, выявляет тенденции введения высшей военной подготовки в гуманитарных заведениях, акцентирует внимание на вопросе прохождения срочной службы педагогами и освобождение от нее. Разведка написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры культурологии ПНПУ имени В.Г. Короленко «Региональные измерения повседневной культуры Украины XVIII–XX веков».

Ключевые слова: повседневности, военизация, высшая педагогическая школа, студенты, преподаватели, УССР.

Lukyanenko O.V.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE MILITARIZATION OF HUMANITARIAN AURA OF THE HIGHER PEDAGOGICAL SCHOOL OF SOVIET UKRAINE OF THE FIRST HALF OF XX CENTURY

Summary

The article illustrates the process of paramilitary training of pedagogical technical schools and institutes of the Ukrainian SSR 1920–1950-ies. The publication illustrates the attraction of university students to work in militaristic organizations, identifies trends in the introduction of higher military training in humanitarian institutions, focuses on the issue of the passage of the service of teachers and release from it. The paper is written within the research work “Regional dimension of the everyday culture of Ukraine of XVIII–XX centuries” of the Department of Cultural Studies of PNP.

Keywords: everyday life, militarization, higher pedagogical school, students, teachers, Ukrainian SSR.